

6. Edukacja i społeczeństwo obywatelskie – perspektywa interdyscyplinarna [Education and civil society – an interdisciplinary perspective]. (2013). Płock [in Polish].
7. Fukuyama, F. (1997). Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu [Trust. Social capital and the path to prosperity]. Warszawa – Wrocław [in Polish].
8. Gandziarowska-Ziołocka, J., & Średnicka, J. (2011). Kapitał społeczny w ujęciu Elinor Ostrom: triumf interdyscyplinarności [Social capital as seen by Elinor Ostrom: a triumph of interdisciplinarity]. *Polityka Społeczna*, 5-6, 7-12 [in Polish].
9. Górski, J. (2011). Kapitał społeczny w HR – czego można się nauczyć od Facebooka? [Social capital in HR – what can you learn from Facebook?]. Retrieved from <https://www.prawo.pl/kadry/kapital-spoleczny-w-hr-czego-mozna-sie-nauczyc-od-facebook-a,268053.html> [in Polish].
10. Putnam, R. D. (2008). Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych [Bowling alone. The decline and rebirth of local communities in the United States]. Warszawa [in Polish].
11. Raport o kapitale intelektualnym Polski [Report on the Intellectual Capital of Poland]. Warszawa. Retrieved from https://platforma.org/upload/document/69/attachments/73/raport_kapital_intelektualny_polski_08072008_2.pdf [in Polish].
12. Rękawek, A. (2008). Kapitał społeczny szkoły [Social capital of the school]. *Dyrektor Szkoły*, 10 [in Polish].
13. Szacka, B. (2003). Wprowadzenie do socjologii [Introduction to sociology]. Warszawa [in Polish].
14. Sztompka, P. (2007). Socjologia. Analiza społeczeństwa [Sociology. Analysis of society]. Kraków [in Polish].
15. Theiss, M. (2009). Kapitał społeczny – znaczenie i wybrane funkcje w sferze edukacji. Perspektywa polityki społecznej [Social capital – meaning and selected functions in education. A social policy perspective]. *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej* [in Polish].
16. Tyszka, Z. (1995). Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa [The family in the modern world – its importance for the individual and society]. *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie* [in Polish].
17. Uslander, E. M. (2008). Zaufanie strategiczne i zaufanie normatywne [Strategic and normative trust]. Kraków [in Polish].
18. Wiktorzak, A. A. (2009). Kapitał społeczny szkoły [The social capital of the school], Materiały z XV Konferencji Diagnostyki Edukacyjnej [Proceedings of the 15th Educational Diagnostics Conference]. Kielce. Retrieved from http://www.ptde.org/file.php/Archiwum/XV_KDE/pojedyncze/wiktorzak_2.pdf [in Polish].

Дата надходження статті: 05.09.2023 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Біницька К. М.

УДК 364.63-027.553;364-78

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi54.484>

Султанова Н. В.*,

orcid.org/0000-0003-3510-4662

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЖІНКАМИ В СИТУАЦІЯХ НАСИЛЬСТВА В НЕБЛАГОПОЛУЧНИХ СІМ'ЯХ

У статті визначено актуальність проблеми насильства над жінками в неблагополучних сім'ях та розкрито напрямки соціальної допомоги їм та профілактики ускладнення наслідків у сім'ї. Схарактеризовано феномен насильства над жінками відповідно до фізичного, психологічного, сексуального та економічного спрямувань. Розкрито зміст поняття і статус «неблагополуччя» сім'ї, що пов'язано з конкретною ситуацією існування сім'ї, від якої залежатиме сутність процесу формування особистості.

---

*© Султанова Н. В.

Зазначено причини неблагополуччя сімей, як-от психологічні, педагогічні, правова неграмотність, алко- та наркозалежність членів сім'ї, економічна нестабільність, безробіття, нерозуміння життєвих цілей і засобів їх досягнення, а також обґрунтовано їх вплив на ризик та скоєння насильства над жінками в неблагополучних сім'ях.

Виявлено та розкрито зміст першопричин насильства відповідно до ретроспективного огляду проблеми та з урахуванням думок прибічників психологічних теорій та теорій соціальної причинності.

Акцентовано, що причини насильства множинні й визначаються сукупністю взаємопов'язаних чинників. Підкреслено можливість впливу одних на вирішальне значення інших у неблагополучних сім'ях.

Доведено потребу кваліфікованої допомоги жінкам, які стали жертвами домашнього насильства, фахівцями в галузі соціальної роботи, соціальними педагогами, психологами тощо. Соціальний захист жінок, зокрема в неблагополучних сім'ях, представлено як цілісну систему соціальної профілактики, що базується на чітко сформульованих принципах і нормативно-правових актах.

Обґрунтовано можливості та доцільність соціальної профілактики насильства над жінками в неблагополучних сім'ях; виявлено зміст і мету її трьох рівнів – первинного, вторинного, третинного. Окреслено ресурси розвитку й удосконалення профілактичної діяльності щодо попередження насильства над жінками в неблагополучних сім'ях.

Зроблено висновки, що ефективності соціальної роботи з жінками, які стали або потенційно можуть стати жертвами насильства, сприятиме комплекс профілактичних заходів із превенції жорстокого поводження з ними чоловіків та напрямки роботи з подолання наслідків домашнього насильства над ними в неблагополучних сім'ях.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна профілактика, попередження, насильство над жінками, домашнє насильство, неблагополучні сім'ї.

Постановка проблеми. Цивілізаційний розвиток суспільства та зокрема багатьох країн упродовж останніх десятиліть не позбавляється однак проблеми насильства над жінками. Разом із гострою потребою вирішення проблеми насильства у площині медичної, психологічної, соціальної допомоги та сфери громадської діяльності, вона тривалий час фактично замовчувалася та ігнорувалася суспільством. До недавнього часу майже не існувало профілактичних програм і служб захисту жертв насильства. Хибні уявлення про важливість проблеми насильства над жінками, недосконалість системи їхнього соціально-правового захисту призводили до замовчування означених ситуацій та поширення масштабів насильства у всьому світі.

Увагу до порушеної проблеми в Україні на сьогодні посилюють соціально-політичні трансформації, спричинені війною на її території. Значні жертви, шокувальні подробиці жорстоких злочинів у сучасному світі, посилення кількості суїцидів, утрата сенсу життя та його знецінення в молодого покоління сприяють ще більшому перенесенню акцентів із внутрішньосімейних зобов'язань на несімейні відносини, такі як політичне життя, економічне занепокоєння й матеріальне забезпечення сімей. Унаслідок цього сім'я зазнає значного психологічного навантаження, що не може не позначитися на трансформації її соціального статусу в бік дисфункцій у вигляді насильства над окремим членами сім'ї, зокрема дітьми та жінками.

Отже, насильство над жінками в сім'ях, особливо неблагополучних, залишається на сьогодні однією з актуальних проблем у галузі гендерних досліджень. Статистика як зареєстрованих, так й анонімних фактів насильства над жінками свідчить про їхнє привалювання саме в неблагополучних родинах, члени яких «нехтують виконанням своїх функцій, в яких ігноруються зв'язки з соціумом, внутрішньородинні взаємини та порушена структура сім'ї» [9, с. 247]. Ця проблема характерна для різних верств суспільства, незалежно від культурних, расових, економічних та інших аспектів, проте

саме неблагополуччя сімей, у яких проблеми економічного матеріального порядку зумовлюють здебільшого психологічні та соціальні, є ключовим чинником ризику жорстокого поводження та сімейного насильства над жінками.

Аналіз досліджень. Феномен насильства в сім'ях та його запобігання відображено у працях вітчизняних дослідників і вчених, серед яких І. Бандура, А. Галай, С. Гречанюк, Н. Шамрук (теоретико-методологічні аспекти протидії насильству), Т. Гончарова, А. Мірошниченко, В. Огоренко, Т. Перцева (умови та причини виникнення насильства в сім'ях), Н. Максимова, О. Мойсеєва, М. Московка, О. Науменко (соціально-психологічні аспекти насильства), О. Бандурка, О. Доукіна, В. Ролінський, І. Трубавина, Н. Щербак (соціально-педагогічні аспекти подолання та профілактики насильства в сім'ях), І. Дубровінська, Н. Заверико, О. Караман, Л. Коваль, Л. Кононенко, В. Оржеховська (соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми в неблагополучних сім'ях та подолання жорстокого ставлення до дітей), К. Бабенко (робота з батьками по попередженню насильства), Т. Веретенко, Н. Клішевич, Я. Климчук, Т. Лях, Г. Скіпальська, Т. Спіріна, Т. Циганчук та ін. (проблема насильства над жінками та технології її попередження й подолання).

Вирішенню проблеми неблагополуччя сучасних сімей, профілактиці її наслідків присвячено чимало праць і наукових розвідок вітчизняних учених, серед них – А. Блага, Н. Заброда, О. Павлик, К. Левченко, В. Мушинський, Т. Лях, Г. Христова та ін.

Незважаючи на значну кількість публікацій із різних напрямків репрезентованого питання, констатуємо недостатність уваги науковців до проблеми насильства над жінками саме в неблагополучних сім'ях.

Метою статті є розкриття проблеми насильства над жінками в неблагополучних сім'ях, а також соціальної їм допомоги та профілактики ускладнення наслідків у сім'ї.

Виклад основного матеріалу. У соціально- та психолого-педагогічній літературі на сьогодні зустрічаємо достатньо багато різної інформації з тих розділів, які відбивають специфіку проблеми статті. У сучасних наукових джерелах жорстоке поводження в сім'ї розглядається як один із головних чинників деструктивної поведінки подружжя.

Насильство, жорстокість та агресія тривалий час є об'єктом дослідження не одного науково-теоретичного спрямування. Представники різних наукових шкіл інтерпретують насильство, його види та причини відповідно до точки зору, з якої вони розглядають феномен насильства. Наявні теорії дають можливість вивчити та пояснити окремо взятий аспект проблеми. Узагальнюючи наукові розвідки вчених психологів, педагогів, можна виділити кілька підходів до визначення й розуміння насильства [10].

У довідкових джерелах насильство характеризується як «дії однієї чи декількох осіб стосовно іншої людини, які порушують громадянські її права та свободи або які призводять до фізичного, психічного чи морального страждання» [11, с. 104].

Насильство безпосередньо пов'язано «із застосуванням (загрозою) застосування фізичної сили або психологічного впливу як протиправного вияву волі особою або групою осіб стосовно інших» [3, с. 278].

Тому часто під насильством передусім розуміють фізичний вплив на людину, а згідно з його класифікацією розрізняють не менш деструктивні його види – сексуальне, психологічне, економічне. Проте будь-яке насильство над особистістю «є психотравмуючим фактором, який здатен породити істотний дисбаланс між станом внутрішніх адаптаційних механізмів та зовнішніми викликами, що несе життєва ситуація» [1, с. 10].

У глумачному словнику із соціальної роботи та соціальної педагогіки Л. Лохвицька розкриває поняття «насильство у сім'ї» як «будь-які умисні дії фізичного, психологічного, сексуального чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого, які порушують конституційні права і свободи людини та громадянина, завдають моральної шкоди, а також шкоди фізичному, психічному здоров'ю» [11, с. 104]. Часто в сім'ї

насильство виявляється в поєднанні його видів – фізичного із сексуальним або емоційного з економічним.

Більш глибоке розуміння цього феномену зумовлює з'ясування та розкриття його першопричин. Так, ретроспективний огляд розвитку проблеми насильства над жінками свідчить про її гендерно-стереотипну зумовленість. Поведінка дівчаток тривалий час обмежувалася більшою мірою, ніж хлопчиків, їм прищеплювалася «неповноцінність» через характерну для них фізичну беззахисність, а хлопчикам – перевага та сила характеру.

Причини насильства – це обставини, що зумовлюють його прояв. На сьогодні не існує єдиної думки про першопричину насильства чоловіків над жінками. Ключові розбіжності полягають між прибічниками психологічних теорій, які вбачають особливу роль психічних чинників у зростанні кількості проявів насильства, як-от розчарування, агресивність, слабкий контроль інстинктів, психопатологія тощо, та прихильниками теорії соціальної причинності, які пов'язують появу порушеної проблеми з культурними нормами, що провокують насильство, та патріархальною соціальною структурою, зокрема домінантною роллю чоловіків.

Проте причини насильства над жінками численні. Вони визначаються сукупністю різних чинників, серед яких кожен може бути вирішальним і ключовим. Саме тому розглянемо причини насильства над жінками в їх взаємозв'язку та поєднанні.

По-перше, насильство як соціокультурний феномен може бути невід'ємною частиною стереотипних уявлень подружжя про сутність сімейних взаємин, пов'язаних із вихованням, суспільними цінностями і представлених, таким чином, єдиною можливою їх моделлю.

По-друге, насильницькі дії та жорстоке поводження можуть бути результатом особистого життєвого досвіду людини, що створює для неї морально-психологічну основу вважати такий тип взаємовідносин універсальним або допустимим.

Наступну групу чинників насильства психологи зокрема пов'язують з пережитим у ранньому віці деструктивним для особистості досвідом, «травмою дитинства», що змушує людину реалізовувати на близьких свої дитячі комплекси, зокрема через насильство та жорстоке ставлення до них.

У результаті зовнішнього тиску та впливів, що перевищують межі особистісної стійкості людини та впливають на характер соціальної та психологічної декомпенсації, людина змушена самостверджуватися за рахунок слабших, не здатних дати відсіч і захистити себе.

До перелічених причин та чинників спричинення насильства додамо також особистісні особливості людини, якими можуть бути надмірно розвинені її домінантні риси характеру, не компенсовані свого часу адекватним вихованням у дитинстві та відповідним ставленням батьків.

Перелічені точки зору й чинники цілком і ще більшою мірою виявляються в неблагополучних сім'ях, де акцентуються характерологічні особливості її членів та соціально-культурна зумовленість проблеми насильства стосовно жінок. Адже стан неблагополуччя сім'ї, який виявляється у хронічному соціальному стресі, уже сам по собі є чинником, що суттєво збільшує ризик насильницьких дій стосовно окремих її членів. Так, серед багатьох проблем, які можуть підвищити рівень напруженості та призвести до жорстокості, слід назвати такі, як розбіжності грошові труднощі, безробіття, потреба довготривалої медичної допомоги, тривале занепокоєння невирішеними проблемами, розбіжності між бажаннями та можливостями тощо. Важливим чинником насильства, що характерний для неблагополучних сімей, є ізоляваність від громадської діяльності та обмеженість соціальної підтримки суспільства. Адже відомо, що чоловіки, які вдаються до жорстокості в сім'ї, схильні ізолювати жертв насильства від оточуючих та контролювати їх взаємостосунки із друзями, колегами чи родичами.

Ураховуючи, що статус «неблагополуччя» сім'ї зумовлюється «конкретною ситуацією існування сім'ї, від якої залежатиме сутність процесу формування особистості та яка припускає елементи неблагополуччя» [2], його причинами можуть бути «психологічна, педагогічна, правова неграмотність, алко- та наркозалежність членів сім'ї, економічна нестабільність, безробіття, нерозуміння життєвих цілей та засобів їх досягнення тощо» [9, с. 247].

Так, ознакою неблагополуччя сім'ї, безперечно, є хронічна алкоголізація її членів, яка часто є чинником фізичних побоїв, адже зловживання алкоголем або наркотичними речовинами позбавляє контролю над інстинктами, з одного боку, та є виправданням, з іншого.

Проте, незалежно від причин та чинників насильства над жінками, його наслідки можуть бути як короткострокові (стан депресії, фізичні ушкодження, порушення інтимного життя та ін.), так й довготривалі, зокрема психічні розлади, неврози, посттравматичні стресові розлади, зловживання психоактивними речовинами, а також небажання повторно створювати сім'ю, заводити близькі стосунки тощо.

Стаючи жертвою насильства з боку чоловіка, жінки не завжди, як правило, наважуються на кардинальні зміни свого життя та продовжують жити із гвалтівником. Як наслідок, у них розвивається почуття безнадійності чи безсилля, почуття провини, втрата впевненості в собі, депресія, нав'язливі хворобливі спогади, фобії, думки про самогубство та самозвинувачення.

Саме тому надзвичайно важливого значення набуває проблема надання кваліфікованої допомоги жінкам, які стали жертвами домашнього насильства. Міждисциплінарна команда фахівців має використовувати весь арсенал методів, спрямованих на надання допомоги з попередження загрози здоров'ю та життю, сприяння налагодженню внутрішньосімейних відносин та відновлення соціально-повноцінного функціонування сім'ї засобами соціально психологічної, соціально-правової допомоги, а також підтримки й соціального патронажу неблагополучних сімей.

І тут соціальний захист жінок, жертв сімейного насильства, має бути представлений як цілісна система соціальної роботи, яка базується на дотриманні науково обґрунтованих принципів і з урахуванням нормативно-правових засад. Діяльність системи соціальних установ має бути спрямована передусім на профілактичну роботу із сім'ями та жінками зокрема. У сфері протидії насильства над жінками ключовим моментом є створення міждисциплінарних команд (команди мають включати всіх фахівців, які мають значення у вирішенні проблеми), а також створення більш ефективної системи доведення повідомлень про виявлені випадки насильства над жінками в сім'ях до правоохоронних і соціально-захисних органів.

Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачено низку спеціальних у цій сфері заходів, серед яких – моніторинг та аналіз даних про факти насильства; дослідження стану, причин і передумов його поширення; організація і проведення серед населення просвітницької роботи; розроблення та впровадження навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству та ін. [7].

Таким чином, заходи із попередження насильства в сім'ї мають передбачати системний підхід у застосуванні соціальних і спеціальних методів, спрямованих на «усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства і сім'ї, а також медико-соціальну реабілітацію жертв насильства» [3, с. 284].

Профілактика насильства над жінками, також як і профілактика інших соціально значущих проблем, традиційно та відповідно до рекомендацій ВООЗ (1990 р.) передбачає такі види: первинний, вторинний та третинний. Так, на первинному рівні соціальної

профілактики ключовим і дієвим напрямком роботи фахівців є попередження віктимної поведінки жінок. Метою цього етапу є формування навичок самостійного ухвалення рішень в умовах ризику насильства, розвиток емоційної рівноваги, критичного мислення й оцінювання ситуації. Методами, що сприятимуть реалізації мети, можуть бути навчання, переконання, інформування, консультування, метод «рівний рівному», тренінгові форми роботи, рольові ігри, перегляд спеціалізованих фільмів та інші. Особливо корисною на цьому рівні є просвітницька робота з чоловіками щодо превенції насильницьких дій стосовно членів сім'ї та жінок зокрема, а також соціально-профілактичні програми, що сприятимуть зниженню рівня сімейного стресу та поліпшенню внутрішньосімейної атмосфери загалом. Первинна профілактика насильства в сім'ї є «найефективнішим видом профілактичного втручання» у сфері вирішення цієї проблеми [3, с. 285].

Проте вже задля виявлення початкових стадій дезадаптивної поведінки чоловіків у сім'ї в умовах конфліктів, стресу на допомогу приходять раннє залучення фахівців, що передбачено вторинним видом соціальної профілактики насильства, адже на цьому етапі вже постає потреба втручання та надання психосоціальної допомоги й підтримки постраждалим від насильства жінкам із метою їхньої реабілітації, зміни поведінки, формування відповідальності за її наслідки тощо.

У ситуаціях підвищених ризиків-рецидивів доречною є третинна соціальна профілактика, яка через соціальне навчання і контроль неблагополучних сімей сприятиме нормалізації відносин у родині. Ключовими напрямками соціальної роботи з жінками, жертвами сімейного насильства, є активізація їхніх внутрішньоособистісних ресурсів для відновлення здатності до повноцінної життєдіяльності, організація соціального навчання життєво важливих навичок захисту та протидії жорсткому поведженню щодо себе в сім'ї, а також сприяння усвідомленню жертвою насильства власних ресурсів і можливостей для самоактуалізації та повернення у звичайне соціальне середовище.

Соціальна допомога жінкам, які зазнали насильства проти себе, полягає в наданні їм інформаційної допомоги (надання інформації про їхні права та обов'язки, доступні копінг-стратегії та способи їх реалізації), посередницької (налагодження зв'язків, нормалізація внутрішньосімейних відносин), просвітницької (оволодіння новими знаннями та формування необхідних навичок та умінь, підвищення психологічних і соціальних компетенцій), супроводжувальної (відвідування сім'ї та її супровід на шляху гармонізації відносин) і реабілітаційної (відновлення статусу жінки в сім'ї та її ментального здоров'я).

Вибір доцільного напрямку соціальної роботи, методів і рівнів зумовлюється характером насильницьких дій щодо жінок і завданої психологічної чи фізичної травми, а також від ступеня ускладненості ситуації, ризиків, що загрожують її погіршенню. Отже, для жінок, які стали жертвою насильства в сім'ї, насамперед неблагополучній, передбачена система соціально-профілактичних заходів у вигляді допомоги, підтримки, соціальних послуг, що надаються для подолання або пом'якшення наслідків жорсткого поведження з ними, відновлення їхнього психічного здоров'я, соціального статусу й відновлення здатності до повноцінної життєдіяльності в суспільстві та функціонування в сім'ї.

Проблема соціальної допомоги жінкам та безпосередньо профілактики насильства над ними в неблагополучних сім'ях зумовлює потребу професійної майстерності спеціалістів усіх установ, які беруть участь у вирішенні означеної проблеми. Підвищенню їхньої компетентності сприятиме стажування, наставництво в роботі з молодими спеціалістами, удосконалення системи атестації та підвищення кваліфікаційної категорії фахівців; упровадження нових форм професійного спілкування фахівців у галузі соціальної роботи та керівників соціальної сфери. Адже «навчання неспеціалізованого допоміжного персоналу в закладах по наданню допомоги постраждалим від сімейного

насильства психологічними навичками для підтримки постраждалих є важливим шляхом для поліпшення психічного здоров'я осіб, що пережили насильство» [1, с. 152].

Висновки. Резюмуючи викладене вище, підведемо підсумки стосовно вирішення проблеми насильства над жінками, зокрема в неблагополучних сім'ях. На нашу думку, ефективності соціальної роботи з жінками, які стали або потенційно можуть стати жертвами насильства, сприятиме комплекс профілактичних заходів із превенції жорстокого поводження з ними чоловіків і напрямки роботи з подолання наслідків домашнього насильства над ними в неблагополучних сім'ях. До таких віднесемо, зокрема, реалізацію заходів, насамперед у молодіжному середовищі, спрямованих на популяризацію в суспільстві здорових сімейних цінностей, зміцнення духовно-моральних принципів функціонування сім'ї, виховання молоді в дусі законослухняності та нульової толерантності до антигромадянської насильницької поведінки; реалізацію програм правової освіти сімей, спрямованих на роз'яснення прав (насамперед права жертви звернутися за допомогою) й обов'язків її членів у різних сферах життєдіяльності та підвищення правової культури; підвищення доступності консультаційної та кризової соціально-психологічної допомоги всім членам сім'ї; розвиток мережі організацій, що надають допомогу у кризових ситуаціях, зокрема домашнього насильства; та розширення переліку заходів виховної спрямованості в закладах освіти, зокрема для старшокласників, з метою формування нульової толерантності до прояву жорстокості, агресії та насильства до іншої людини, формування в них вміння в безпечний спосіб задовольняти свої потреби та можливості.

Безумовно, найголовніше у профілактиці та боротьбі з насильством щодо жінок – це вирішення ключових соціально-економічних проблем благополуччя сімей, підвищення рівня життя та духовної культури її членів, а також забезпечення соціальної та правової захищеності людини без дискримінації за ознакою статі.

Безперечно, проблема соціальної допомоги жінкам, які опинилися в ситуаціях насильства, та профілактики насильства над ними в неблагополучних сім'ях потребує подальшого наукового дослідження у площині розроблення та впровадження механізмів координації зусиль міжвідомчої взаємодії органів соціального захисту, охорони здоров'я та правоохоронних органів для подолання наслідків насильства, усунення ризиків його повторення в сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Актуальні проблеми сімейного насильства: монографія / за заг. ред. Т. О. Перцевої та В. В. Огоренко. Дніпро: 2021. 188 с.
2. Дубровинська І., Кононенко Л. Соціальна профілактика жорстокого поводження з дітям із неблагополучних сімей: навч.-метод. посіб. Полтава: ПНПУ, 2018. 104 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За ред. проф. І. Д. Зверевої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/encyclopedia_social_work.pdf
4. Енциклопедія освіти. Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремінь]. 2-ге вид., допов. Та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
5. Зверева І. Соціальна педагогіка: теорія і технології: підручник К.: Центр навчальної літератури, 2006. 316 с. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/417812.pdf
6. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: лист МОН України від 18.05.2018 № 1/11-5480. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18>
7. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України 2018, № 5, ст. 35. Редакція від 01.01.2020. Відомості Верховної Ради (ВВР). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
8. Сідей О. В. Захист права на здоров'я жінок у контексті протидії домашньому насильству. Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. пр. Харків: ХНУВС, 2018. № 1 (18). С. 169–174.

9. Спіріна Т., Лях Т., Клішевич Н. Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Social Work and Education*. Vol. 9, № 2, 2022. С. 245–255. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/261490-Article%20Text-603947-1-10-20220801.pdf>
10. Султанова Н. В. Соціальна профілактика насильства над дітьми в сім'ї: проблеми та шляхи розв'язання. *Молодь і ринок*. № 6-7 (214–215), 2023. С. 11–16.
11. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 232 с.

References:

1. Pertsevoi, T. O., & Ohorenko, V. V. (Ed.). (2021). Aktualni problemy simeinoho nasylstva [Actual problems of family violence]. Dnipro [in Ukrainian].
2. Dubrovynska, I., & Kononenko, L. (2018). Sotsialna profilaktyka zhorstokoho povodzhennia z ditiam iz neblahopoluchnykh simei [Social prevention of child abuse from dysfunctional families]. Poltava [in Ukrainian].
3. Zverieva, I. D. (Ed.). (2012). Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for specialists in the social sphere]. Kyiv, Simferopol. Retrieved from https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/encyclopedia_social_work.pdf [in Ukrainian].
4. Kremin, V. H. (Ed.). (2021). Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
5. Zvereva, I. (2006). Sotsialna pedahohika: teoriia i tekhnolohii [Social pedagogy: theory and technologies]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. Retrieved from https://library.udpu.edu.ua/library_files/417812.pdf [in Ukrainian].
6. Methodological recommendations for preventing and countering violence, the letter of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated May 18, 2018, No. 1/11–5480. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18> [in Ukrainian].
7. On preventing and countering domestic violence, Law of Ukraine dated January, 2018, No. 5, Art. 35. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> [in Ukrainian].
8. Sidei, O. V. (2018). Zakhyst prava na zdorovia zhinok u konteksti protydii domashnomu nasylstvu [Protecting women's right to health in the context of combating domestic violence]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 1 (18), 169–174 [in Ukrainian].
9. Spirina, T., Liakh, T., & Klishevych, N. (2022). Sotsialna profilaktyka simeinoho neblahopoluchchia v terytorialnii hromadi [Social prevention of family problems in the territorial community]. *Social Work and Education*, 9 (2), 245–255. Retrieved from <file:///C:/Users/User/Downloads/261490-Article%20Text-603947-1-10-20220801.pdf> [in Ukrainian].
10. Sultanova, N. V. (2023). Sotsialna profilaktyka nasylstva nad ditmy v simi: problemy ta shliakhy rozv'iazannia [Social prevention of violence against children in the family: problems and solutions]. *Molod i rynek*, 6–7 (214–215), 11–16 [in Ukrainian].
11. Lohvytska, L. V. (Ed.). (2017). Tlumachnyi slovnyk-minimum iz sotsialnoi pedahohiky ta sotsialnoi roboty [Minimum explanatory dictionary of social pedagogy and social work]. Ternopil: Mandrivets [in Ukrainian].

Sultanova N. V.,

orcid.org/0000-0003-3510-4662

SOCIAL WORK WITH WOMEN IN SITUATIONS OF VIOLENCE IN DYSFUNCTIONAL FAMILIES

The article identifies the relevance of the problem of violence against women in dysfunctional families and reveals the ways of social assistance to them and prevention of complications in the family. The phenomenon of violence against women is characterized from the point of view of physical, psychological, sexual or economic direction. The content of the concept and the status of the dysfunctional family, which is connected with the specific situation of the existence of the family, on which the essence of the process of personality formation will depend, have been revealed.

The reasons for family dysfunction, such as psychological, pedagogical, legal illiteracy, alcohol and drug addiction of family members, economic instability, unemployment, lack of understanding of life goals and means of achieving them, have been identified, and their impact on the risk and perpetration of violence against women in dysfunctional families has been substantiated.

The content of the root causes of violence has been listed and revealed from the point of view of a retrospective review of the problem and taking into account the opinions of supporters of psychological theories and theories of social causation.

It is emphasized that the causes of violence have been multiple and determined by a set of interrelated factors. The possibility of influence of some on the crucial importance of others in dysfunctional families has been emphasized.

The need for qualified assistance to women who have become victims of domestic violence, specialists in the field of social work, social educators and psychologists, etc., has been proven. Social protection of women, in particular in dysfunctional families, has been represented in the article as a holistic system of social prevention, which is based on clearly formulated principles and legal acts.

The possibilities and expediency of social prevention of violence against women in dysfunctional families have been substantiated; the content and purpose of its three levels: primary, secondary and tertiary have been revealed. It is concluded that the effectiveness of social work with women who have become or could potentially become victims of violence will be facilitated by a set of preventive measures to prevent men's cruel treatment of them, and directions of work to overcome the consequences of domestic violence against them in dysfunctional families.

Key words: social work, social prevention, violence against women, domestic violence, dysfunctional families.

Дата надходження статті: 05.09.2023 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Білавич Г. В.

УДК 37.013.42:364

DOI

Дереш В. С.;

orcid.org/0000-0003-3740-7288

РОЗВИТОК АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ ДІТЕЙ ВПО В УМОВАХ ВІЙНИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті здійснено обґрунтування актуальності проблеми розвитку адаптаційних можливостей дітей ВПО в умовах війни в Україні. Зазначається, що травмуючого впливу війни особливо гостро відчували на собі діти з окупованих, деокупованих територій і зон бойових дій, які стали внутрішньо переміщеними особами. Здійснено теоретичний аналіз розуміння сутності і змісту адаптації. Визначено, що адаптація особистості передбачає як психологічну, так і соціальну пристосованість до нових умов життя. Окреслено основні види адаптації: психологічна адаптація і соціальна адаптація. Розкрито характерні особливості активної і пасивної форм соціальної адаптації особистості. Розглянуто зовнішні і внутрішні умови протікання адаптації. Визначено, що у процесі адаптації є важливим активне пристосування до нових умов, що призводить до позитивних результатів життєдіяльності людини у соціальному середовищі

Виявлено, що розвиток адаптаційних можливостей дітей ВПО залежить як від об'єктивно-соціальних чинників – нове місце проживання (місто чи село, окреме житло чи шелтер, спортзал тощо), система вимог, цінностей і норм у новому навчальному закладі освіти, так і від соціально-психологічних чинників та психологічних (тип темпераменту, особливості характеру тощо). Визначено, що для успішної адаптації дітей ВПО до соціокультурного середовища приймаючої територіальної громади необхідно об'єднати зусилля батьків, педагогів і громади. Це допоможе дитині посилити чи проявити необхідні резерви особистості для кращої результативності адаптаційного процесу. З'ясовано,

*© Дереш В. С.